

**„ПО МАХАЛАТА ЩЕ ГИ ПОЗНАЕТЕ“
(ПО ПРИМЕРА НА ФИЛИБЕ¹ ПРЕЗ XVI–XVII ВЕК)**

Десислава Димитрова

FROM THE NEIGHBORHOOD YOU WILL RECOGNIZE THEM
(ON THE CASE STUDY OF FILIBE, THE 16TH – 17TH CENTURIES)

Desislava Dimitrova

Abstract: *The article presents several definitions of the genesis of the neighborhood in the Ottoman Empire. The general conclusions are compared to one of the largest cities in Rumelia, namely Filibe. The city may be characterized by the presence of several different confessional communities. It is remarkable to have two separate neighborhoods of Gypsies professing Islam and Christianity, formed at the beginning of the 17th century.*

It all comes to show that Filibe's development in the 16th and 17th centuries is a splendid example of the Ottoman invasion of the city. They completely change the look of the city by creating new territorial communities. A process inevitably going hand in hand with the construction of administrative and religious buildings to serve the imperial power. The Christian population gradually relinquished their positions in the vertical urban space. As is known in history, hiatuses do not exist. Released emptied urban spaces are immediately absorbed by the Ottomans, who define their new look. And in the 17th century he reached a large economic center.

Key words: *Socio-Economic History, Urban Culture in the Balkans, Neighborhood, Filibe, Tahrir Defsters, Bazar.*

„Градският въздух прави човека свободен“ гласи текст от средновековна грамота, предоставяща право за самоуправление, превърната в символ, не само на епохата, но и на новия начин на мислене сред градските жители. Ако трябва да я отнесем към „битието“ на Османската империя, фразата може да придобие следния вид – „махалата прави човека (не)свободен“. Градската история е онази част от миналото, най-детайлно разкриваща динамиката на ежедневието. Чрез нея може да се разтълкуват понятия, като „атмосфера на градското пространство“, както и да се отчетат приликите и разликите между т.нар балкански (османски) и западните градове.

За да онагледим именно този „градски въздух във Филибе“ в статията ще се позовем на османските документи, от които базисни са: подробен авариз дефтер/

---

¹ В настоящата статия няма да използваме названието Пловдив, а османската форма на топонима – Филибе.

mufassal avâriz defter² за казата Филибе от 1695 г.; тахрир дефтери/tahrir defter³ за годините: 1485, 1516, 1530, 1570, 1595 и на множество вече въведени в научно обръщение документи. Регистърът от 1695 г. има общо 142 страници и започва с двете основни категории население „аскери/asker“ и „рая/teâyâ“. Както всеки подобен тип фискален документ, регистърът не включва състава на цялото население. На тази база ще се опитаме да очертаем приблизителния брой и социалната структура на населението, разпределени по квартали.

Махалите са неразривно свързани с урбанизацията на всяко пространство. Именно поради тази причина трябва да разгледаме две задължителни величини: процеса по създаване (овладяване) на градското пространство през периода и да дефинираме термина ‘махала’.

Преустройването на българските градове след османското завоевание е обект на множество публикации, вследствие на които са създадени различните класификации⁴, на които няма да се спираме подробно, а ще съставим нова, за да обхваща начините по които може да се формира квартал в град, заварен от османците. Първият важен фактор е наличието на „свободно място“, но не какво да е, а в близост до централната градска част или в обкръжаващите го жилищни квартали. Разбира се, налични са случаи при които османците се заселват до вече формираните махленски пространства, което се дължи на географското разположение на града (например Ловеч и Търново)⁵.

Обикновено сградите, построени като „символни“ – с административни, властови или религиозни функции – се създават на стратегическо място, за да доминират над останалата градска част. За Филибе подобни архитектурни решения също могат да се забележат – за XV век – Имарет джамия, а за XVIII – строежът на часовниковата кула. Каква е ситуацията в градските части извън централното ядро? Терените в махалите с преобладаваща една конфесионална група се използват за строеж на молитвен дом, а в махалите с две или повече групи „възвишените“ терени се използват за създаване на общо пространство, което да се превърне в ключово за цялата общност, респективно за града – безистени, бани, чаршии, и дори да е налична религиозна сграда (обикновено на изповядващите исляма), тя не характеризира мястото. На подобни терени не се поставят административни сгради на османската власт поради нефункционалността на мястото.

---

² Повече информация за данъчната системата на Османската империя като исторически извор виж по-подробно в: [Katiranci, Ü. 2014, s. 1–12].

³ Повече информация за значението на Тахрир дефтер/Tahrir Defteri за изследването на социално-икономическата история на Османската империя виж по-подробно: Mehmet, Ö. 2010, s. 425.

⁴ Поради ограничения обем на статията не са посочени типологиите на: М. Харбова, Стр. Димитров и Св. Иванова [Димитров, С. 1987, с. 5–17; Харбова, М. 1991; Иванова, С. 1993, с. 53–66].

⁵ В началото на XVI в. мюсюлманските махали в Търново са девет, като една от най-гъсто заселените е Джамията при крепостта с 36 домакинства. Виж по-подробно: Мутафова, К. 2003, с. 584.

Оттук произтичат и основните разлики между представите за „махленско средище“ на двете преобладаващи етнически групи. За християните при наличието на църква „центърът“ е малко по-голямо пространство, разположено на главната пътна артерия в близост до религиозния обект. На този терен вторично са позиционирани сгради, отговарящи на нуждите на конкретната махала (дюкяни, ханове, чаршия с определени стоки и т.н.). Формирането на този център може да се определи като умален вариант на целия град, като се изключат османските обществени сгради и прилежащите към тях имперски постройки на властта. За мюсюлманите центърът на махала или град се идентифицира приоритетно с търговската част и съответните задължителни властови символи, а в по-благоустроените има и хамам. Пример в това отношение е централната част на София, която в началото на XVI век се преобразява [Харбова, М. 1991, с. 26].

При възникването на махали във вътрешността на селището те се формират, без да са в пряка връзка с централна пътна артерия, обикновено до тях се стига по тесни улици, без предварителна планировка. Формирането на такъв център идва да удостовери разширяването на поне едно от нивата на градското пространство. Изследването на особеностите на първичните, махленските, и вторичните центрове дава възможност да се онагледят процесът на създаване и разпространение на жилищните квартали в града.

Взаимовръзката между площадно пространство и религиозна сграда може да се развие в две основни схеми. Култовият обект се разполага на по-високото (първо) място – улица, доминираща над главната, или площадно уширение. При втория вариант, който се среща по-често особено в градовете със смесено население – всички административни и култови обекти са разположени на едно ниво. Това може да се свърже със завареното градоустройство на Балканите. Процесът на приемственост е осезаем, но трябва да отбележим важна особеност – формирането или разширяването на търговската част на града [Харбова, М. 1991, с. 74].

Не е за пренебрегване фактът, че централната търговска част също се превръща в своеобразен „квартал дом“ на хората отдадени на търговията. Това вероятно е по-късно следствие, защото през XV–XVI век чаршийските дюкяни приоритетно се развиват в магазини, а с разрастването на чаршията се разширяват и те, а оттам – и тяхната площ, която вече играе ролята на дом за съответния занаятчия. Това ни дава основание да предположим, че учредяването на еснафските организации през втората половина на XVI век бележи промяна и във физическото устройство на централните чаршийски пространства. Като примери могат да се приведат всички нововъзникнали/разширени квартали с имена на определен занаят: в Бурса – Хаджъ Баба⁶, в Ислямие⁷ – Кафтаджийската махала⁸, във Филибе – Зиммиан-и Чукаджъян и др.

⁶ За жителите на арменската махала, които предимно се занимават с продажбата, търговията и производството на билки и лекарства, виж по-подробно: **Кауа, М., Başol, S.** 2017, s. 26.

⁷ В настоящата статия няма да използваме названието Сливен, а османската форма на топонима – Ислямие/İslimiye; İslimne. Виж по-подробно: **Андреев, С.** 2013, с. 27.

След като разгледахме основните фази от развитието на махленските структури, е време да въведем няколко интерпретации на термина 'mahalle'⁹. Според определението на Özer Ergenç: „Кварталът в османския град е социална и физическа единица. Той е място, където е налична общност от хора, които се познават и са в своеобразен кръг на социална солидарност. Те отговарят един за друг, не само данъчно, но и за общественото си поведение. В кварталите живеят семейства, чиито членове обикновено посещават един и същ молитвен храм“ [Ergenç, Ö. 1996, s. 410]. İber Ortaylı извежда генезиса на махалите от съвсем различен корен, но въпреки това не отрича градивната им социално-икономическа роля. Авторът подчертава изконната връзката на квартала не с града, а със селото, защото именно от него се развива общността: „Османците имат етническа и религиозна връзка със селото. Тъй като хората от малките общности са гарант един за друг, имат правни връзки помежду си. Кварталът или селото събира начислените данъци или изпълнява някои задължения, свързани с обществената дейност“ [Ortaylı, İ. 2001, s. 3]. На подобно мнение за произхода на махалите са и част от българските изследователи. Според една от многотомните енциклопедии на България определението е: „махали (тур. mahalle от араб.) – наименование на категория селища в административната таксономия на България. В граждански смисъл махала и колиби са идентични понятия. Според някои автори махала е по-широко понятие, обединяващо название на няколко колиби, разположени пръснато в една местност. При събраните селища (градове, села) махала е част от тях, старинно название на квартал“ [Енциклопедия България, IV, с. 106]. Тази трактовка може да се възприеме за градове, които се развиват от: крепости, развили се спонтанно от села, създадени в региони с предимно планински терен или население с един и същ поминък. Но за градските центрове, определени като „стари“ или „заварени от османците“¹⁰, махленска структура е вече налична. Тя може да се доизгражда и развива, но нейното централно ядро се запазва.

---

⁸ Според С. Табаков махалата е българска заедно с Делибалта. Поради тяхното разрастване през XVI век се образува най-големият пазар в града – Аба пазар. Няма да влизаме в полемики с автора, но ще изкажем хипотезата, че определените като „български махали“ вероятно възникват през XVI век и се населяват предимно от занаятчии от един занаят. След което се стига и до развитие на чаршийското пространство. Виж по-подробно: Табаков, С. 1986, с. 300–301.

⁹ Авторът на тези редове възприема следното определение на термина: В Османската империя кварталите/махалите са основната единица, която съставлява всяко обживяно пространство и именно чрез тях се развива и изгражда урбанизацията им. Те са натоварени от османската власт с различни по вид задължения.

¹⁰ Според класификацията на градското пространство, публикувана от М. Кийл, Филибе попада в категорията „Градове, оцелели от византийско-българския период, допълнително развити от османците. Те имат смесено население още от началото на османския период“. Откъдето следва, че кварталната структура вече е налична [Кийл, М. 2005, с. 21–22].

Интересен подход за създаване на кварталните градски части избира и М. Cerasi. Авторът предполага, че първостепенно значение за тяхното формиране има религията: „Османските махали се образуват около хомогенна група, състояща се от номади и имигранти от други центрове, имащи общ етнически произход или принадлежащи към сходни социални, професионални или религиозни групи. Те изграждат жилищата си на място за богослужение или в близост до религиозен комплекс. Често определят и фигура за основател, харизматичен религиозен водач или човек, уважаван заради социалното си положение“ [Cerasi, M. 2001, s. 36]. Авторът предлага една на пръв поглед приемлива теза, но ако главен стожер на всяка махленска структура е култовата сграда, как се създават квартали без такава. Защо са налични няколко махали с един религиозно-култов обект? Каквито примери ще представим и за Филибе, с предимно мюсюлманските махали.

Концепцията за първенството на религията често се „използва“ и от български автори, с цел да докажат „чистота на махленските общности, оттам – на цели градове и региони“ [Косев, К. 2015, с. 8]. Разбира се, тази постановка не бива да се приема аксиоматично. „По правило“ различните професионални групи обитават отделни квартали, но това не се дължи толкова на религиозна догма, а на имперска политика. Османската административна власт организира поданиците си в данъчни единици¹¹, които да се ръководят от „социално духовенство“¹². Според С. Иванова „Махалите се налагат като административно-финансови единици в нашите градове успоредно с установяването на османската власт“ [Иванова, С. 1992, с. 128]. Основната разлика между организирането на двете водещи религиозни общности е тяхното физическо позициониране из имперското пространство. Можем да предположим, че мюсюлманите търсят първо своето „вертикално позициониране“ из територията на цялата империя, а едва след това се налага тяхното „хоризонтално“ преразпределение. Немюсюлманите, от своя страна, се стремят да запазят и развият своето място предимно по „вертикалата“, в границите на вече създадените градове и махали (и околните най-близки до града пространства). Един от базисните социални центрове на всеки квартал може да се отъждестви с неговите религиозно култови места: джамия, месджит или църква. Те са не само обединително звено чрез посланията на религията, но и физически сплотяват жителите. Посещенията на неделните

---

¹¹ Въпросът за съдържанието и обхвата на хането, авариз-хането и джизие-хането е дискуссионен в науката. Възприето е, че авариз-хането се състои от три, пет, десет до петнадесет домакинства, а джизие-хането съответства на един дом, семейство, домакинство. Виж по-подробно: Грозданова, Е. 1972, с. 83; Цветкова, Б. 1958, с. 29.

¹² Авторът на тези редове в определението „социално духовенство“ включва не само религиозните, но т.нар. естествени водачи, около които обществото се организира. Според С. Иванова: „Явно те са имали и определено значение за вътрешното сцепление на жителите на мюсюлманската махала, и то именно като религиозна общност. [...] Често мютевелия (управител) на махленския вакъф е имамът или някой друг от служителите на самия молитвен дом и дори цялото население на махалата [Иванова, С. 1992, с. 129].

и петъчните служби са задължителни за всеки вярващ. Именно това е и едно от значенията на семаат¹³ – общност, която изповядва дадени ценности. Колкото са по-минимизирани групите, толкова повече се „засдравяват връзките между отделните личности“.

Според Suraiya Faroqhi: „В класическия османски период, хората имат чувството за принадлежност към квартала, едва след това се развива такова към градското пространство“ [Faroqhi, S. 2004, s. 700]. Именно поради тази причина е важно да си отговорен член на махленската общност, а едва след това – на градската, което е и една от ключовите разлики между XVI–XVII и началото на XIX век. Емблематично за Българското възраждане е именно усещането за колективност, но вече на градско ниво. Тогава се формира градската община, която освен с данъчни функции след първата половина на XIX век е натоварена от властта и с охранителни¹⁴.

Интерес представляват вътрешните правила за охрана на османските квартали през XVI–XVII век. Те са въведени от централната власт, като с налагането им поставят ограничения дори и в ежедневните срещи между индивидите. Пример за това е усилието да се запази махленската общност от „икономическите прищълци“. Работниците, които пристигат в градските пространства, обикновено се настаняват в ханове, близки до централната част от града. Те нямат право да се заселват във вътрешността по кварталите. Регистрацията им като редовни платци, зачислени към квартал, започва след определен период от време и само срещу застъпничество от страна поне на двама души¹⁵. Тази постановка е видна и от множеството оплаквания до кадията за „новодошли търговци“, които не членуват в градския еснаф [Документи от турските архиви, III, с. 11–12].

Не по-различно е положението на мигриращите семейства. Всеки „новопристигнал“ е обект на два вида инспекция – външна, провеждана от централната власт, и вътрешна, извършвана от самите жители на махалата. Те трябва да проучат материалното състояние на всеки „новодомец“, дори и само заради разпределенията на данъчните ставки. Този тип проверка обикновено се извършва от ръководителите на общността. За XV–XVI век това безспорно са т.нар. харизматични, административни и религиозни лидери [Beydilli, K. 2000, s. 181–186]. Например назна-

---

¹³ Само като синоним на „общност“ се употребяват още три термина: *ishtirak* اشتراك, *millet* ملت, сема или семаат *جماعت*. Вж. **Bezmez, S., et al.** 1880, p. 77; **Redhouse, J. W.** 1856, p. 57. През този период миллет се използва в смисъл на религиозна общност. Стриктно, ако говорим за думи за общност в по-широк смисъл, бихме могли да прибавим и тайфе.

¹⁴ Виж по-подробно приложената библиография: **Христов, X.** 1973; **Георгиева, Ц.** 1983; **Китанов, В.** 2005.

¹⁵ Съдебен протокол с признанието на раи, че са се преселили в Софийско през 1550 г., издадено след удостоверяването на една година жителство в града [Турски извори за историята на правото, II, с. 112]

чените от централната власт махалебашии и/или коджабашии¹⁶. Дали те имат личен авторитет, или придобит чрез религиозен сан – едно е безспорно – носят отговорност за организацията на махленската общност. С диференциацията и икономическото развитие през втората половина на XVI–XVII век към тази група се прибавят и занаятчийските общности, които достигат апогея на своята еволюция през първата половина на XIX век. Тези няколко групи формират първенците на градската община през Възраждането.

Отношението на османската власт към махленската общност ясно може да се забележи в кадийската институция. Там показанията се делят на няколко вида, като с по-голяма тежест се приемат колективните искове или тези, подкрепени или подадени от духовника на квартала, откъдето следва, че свидетелствата може би се възприемат като истинни на базата и на „реномето на квартала“. Ако жителите не регистрират множество кражби, „улични сбивания или убийства“, тогава квартала има по-висок авторитет. Например: „Рубен е бояджия. Той има бояджийски дюкян и къща в една махала. Един ден се случило нещо лошо: един турчин бил убит в махалата и живеещите в нея трябва да заплатят по нареждане на съда, както е обичайно. [...] Махалата определи един съдия, който да установи размера на бесера¹⁷ [...] и той разпределил на богатия повече, на бедния по-малко. Съдията определил на Рубен повече, но при условие, че той, децата му и внуците му не ще живеят в махалата или няма да имат там имущество, движимо и недвижимо, той ще бъде освободен от всякаква бесера, освен бесерата за убийство, която ще е длъжен да плати според имуществото си“ [**Еврейски извори за XVII в., II**, с. 120].

Разходите, които си споделят жителите на един квартал, могат да бъдат систематизирани в две основни групи: към фиска и към самата общност. Втората обикновено се характеризира с наличието на вакъфи. Именно те са онази специфична особеност на „общността“. Както е известно, вакъфите се основават на собствеността на мюлк/*mülk*, целта обикновено е поддържане или основаване на религиозен или социален обект. Както отбелязва С. Иванова: „Много са вакъфите, свързани с махленските религиозни сгради, учредени от издигнати граждани, чиито имена в повечето случаи носят както месджидите, така и съответната махала. Най-сетне в тази дейност се включват и малките вакъфи“ [**Иванова, С.** 1992, с. 129]. Във Филибе един от големите вакъфи е основан от Şehabettin Paşa. В него през периода от 1632 до 1641 г. са заети общо 102 служители, разпределени по следния начин: *Nademe-i imaret*, *Nademe-i cami-i şerif*, *Nademe-i'imaret*, *Küttâb ve câbiyân*, *Семâ'at-i kazâ-i harice*. Прави впечатления, че броят на служителите в медресето е непроменен – 13 души. Приблизително сходни остават и заетите в: джамията – 24–27 души, имарета – 25–26 души [**Оруç, Н., Orbay, К.** 2014, s. 31].

¹⁶ Тези титли на квартални първенци се въвеждат в българската историография от Е. Грозданова. [**Грозданова, Е.** 2003, с. 148].

¹⁷ **Bassar** – буквално означава ‘месо’, тоест данък за пролята човешка кръв, еквивалент на османския данък **kanlık**.

Всичко това логично води до извода, че обществените обекти, основани от вакъфа, са припознати от населението. Освен вакъфи, подпомагащи градоустройството на всяка махала, има и такива, които помагат за развитието и на занаятите. Един от начините за това са въведените в социално-икономическия живот „авариз акчеси вакъф/ *avarız akçesi vakfı*“. Тази институция може да се възприеме и като кредитна. В документите, запазени в Архив на централното управление на вакъфите (*Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*) са налични 24 парични вакъфа от Филибе – най-ранният е основан през 1588 г. от *Hatice Hatun bin Mehmed Şah Çelebi*, а най-късният е създаден през 1868 г. от *Osman Efendi bin Mustafa*, който вакъфира 2000 акчета [Tuprul, M., Bulut, M. 2017, s. 294–295]. Според приведената статистика от *Hüseyin Memişoğlu* във Филибе първият създаден вакъф е на *Rüstem Paşazade İskender Bey*, учреден през 1470 г. А в града според същия автор общият брой на всички вакъфи през османския период възлиза на 38. Броят на архитектурните обекти в самия град е 78, а в цялата нахия – 169 [Memişoğlu, H. 1994, s. 311–312]. Разбира се, вероятно под архитектурни обекти той разбира всички сгради с обществено значение. Относно броя на вакъфите вероятно също е необходимо прецизиране, но дори и да го приемем като ориентир, той показва високата обществена отговорност, която се проявява при развитието и благоустройството на градската среда. Въпреки възможните различни интерпретации на точната бройка на вакъфите във Филибе едно може да се потвърди със сигурност – градът през XVI век придобива ориенталски вид, а населението се ориентира към опазването и благоустрояването му.

След като разгледахме теоретичните постановки по овладяване на градското пространство от османците и представихме пространни определения за термина „махала“, можем да преминем към обобщена информация от османските наративи, представени селективно, като базисен е *mufassal avâriz defter* на казата Филибе от 1695 г.

Таблица 1. Разпределение на домакинствата във Филибе по махали [Gökçe, T. 2007, s. 59–60]

Име на махала	Neferen- лица, хора	Конфесионално разпределение		Askerî – Войници	Bive Hâtun – Вдовишки домакинства	%
		Мюсюл- мани	Zimmî Зимми			
Câmi-i Atik	33	8	3	8	4	2.41
İne Hoca	72	16	9	33	14	5.26
Alaca Mescid	71	7	–	35	29	5.19

Aslıhan Beg	53	15	–	21	17	3.87
Musallâ	11	38	4	39	32	8.26
Hacı Ömer	34	15	–	14	5	2.48
Okular	11	–	–	10	1	0.80
Yâkub Beg	26	8	–	14	4	1.90
Cüneyd Fakih	13	3	1	6	3	0.95
Haraççı Hamza	42	10	–	22	10	3.07
Muhsin Hoca	26	4	–	17	5	1.90
Hacı Mesud	27	3	1	19	4	1.97
İdris Hoca	27	6	2	13	6	1.97
Tabbağ Hisarı	26	4	–	18	4	1.90
Hacı Turgud	18	8	–	7	3	1.31
Turbegi Hoca	74	16	–	29	29	5.41
Keçeci İnebeg	45	5	–	31	9	3.29
Koca Hüseyin	30	9	3	9	9	2.19
İbn Kâsım	81	23	5	23	30	5.92
Behşâyîş Ağa nâm–I diger Hacı Hasan	82	14	2	44	22	5.99
Çukur Tekye	16	3	–	7	6	1.17
Zımmiyân-ı Cedîd	13	6	1	3	3	0.95
Tatarân	146	33	–	81	32	10.68
Kıptiyân-ı Mahalle-i Tataran	20	4	5	11	–	1.46
Mekke Mescidi	22	7	–	12	3	1.60
Hacıyân	11	3	–	5	3	0.80
Çukacı Sinan Çelebi	12	–	–	11	–	0.87
Общ брой: 26		268	36	552	288	83.68

Mahallât-ı Zımmiyân (Християнски махали)

Име на махала	Neferen – лица, хора	Мюсюл -мани	Zımmî Зимми	Askerî - Войници	Bîve Hâtun – Вдовишки домакинства	%
Hisariçi	32	–	22	–	10	2.34
Zımmiyân-ı Çukacıyân	23	–	16	3	4	1.68
Bazariçi	23	–	20	–	3	1.68
İdris Hoca	7	–	4	–	3	0.51
Zımmiyân-ı Koca Hüseyin	11	–	6	2	3	0.80
İsklopiç	39	–	29	–	10	2.85
Zımmiyân-ı İbn Kâsım	29	–	17	7	5	2.12
Cedid der-İbn Kâsım	20	–	10	8	2	1.46
İbn Rüstem	12	–	10	–	2	0.87
Bolat	27	–	23	–	4	1.97
Общ брой: 10	223	–	157	20	46	16.31

Както може да се забележи от дефтера, в края на XVII век махленската общност в града е многостранно развита. Регистрирани са 26 мюсюлмански махали, 10 християнски и по една арменска и еврейска. Важно е да се подчертае, че въпреки определенията за религиозна разпределеност на общностите има налични няколко квартала, които са със смесен състав. В кварталната структура на града трайно са установени онези звена, чрез които се налага и разпространява османският културен модел. Представителите на аскери класата са позиционирани в мюсюлманските махали. В края на века възниква и една махала с преобладаващо присъствие на определена еснафска общност носеща името Zımmiyân-ı Çukacıyân¹⁸, развиваща се с “cedid”¹⁹, чието старо име е İbn Kâsım [Gökçe, T. 2007, s. 60].

Годината 1695 се възприема като крайна за нашето изследване. Нека проследим как започва да се развиват тези махленски средища. Сведенията от 1485/9²⁰ г. показват много по-различна картина – 26 от махалите са мюсюлмански,

¹⁸ Терминът на турски ‘چوقه‌جی’ – може да се приеме като занаят свързан с тъкането или продаването на чоха (сукно). Виж по-подробно: **Чолева-Димитрова, А.** 2001, с. 181.

¹⁹ Терминът cedid – има значение ‘нов, модерен’ [вж. **Nesl-i cedid...**].

²⁰ Налични са два вида датирание на документа – 1485 г. и 1489 г. Авторът на тези редове възприема за по-достоверна 1485 г.

30 – християнски и 1 е обозначена като циганска (изповядващи исляма) [BOA, TD 26, s. 64–82]. През 1516 г. мюсюлманските махали нарастват на 29, а християнските са 33. За същата година се запазва циганската махала, но вече се появява и една, отбелязана като еврейска, която вероятно започва да се формира в самия край на XV век, защото в предходния опис не е налична. Можем да направим извода за относително многоликия образ на града. През 1530 г. броят на махалите е същият. През 1570 г. се увеличава броят само на християнските – на 34. През 1595 г. те са 36. В дефтера за 1613/14 год. се наблюдават интересни тенденции. Първата е, че общият брой на махалите намалява до 31 християнски и 27 мюсюлмански. Второто е вече отбелязаното наличие на арменски квартал, за което свидетелства изразът “Taufe-i Ermeni-i Acem”. Новият демографски елемент, който има важно значение за централната част на Филибе, вероятно е част от арменските маси, идващи от Иран, които започват да се настаняват в балканските провинции на империята в началото на 1610 г. В един иджмал регистър от 1621/2 г. в града има 25 мюсюлмански квартала, 5 християнски, 1 еврейска и крто (на цигани християни). Според вече цитирания *mufassal avâriz defteri* от 1695 г. може да се приеме, че няма осезаема промяна в състава на махалите в града – 26 са мюсюлмански, една еврейска и една арменска махала [Gökçe, T. 2007, s. 60].

Филибе е прекрасен пример за град с т.нар. „пълзяща ислямизация“. Християнските махали през XV от 33–34 в края на XVII век намаляват до 10, а мюсюлманските запазват относително стабилна бройка около 26. Почти постоянно е наличието и на цигани, изповядващи исляма, в града, които се обособяват в една махленска общност. Интересен е фактът, че се обособява отделна общност на изповядващите и християнствотоцигани. Сравнително рано се формират еврейските и арменските джамаати²¹.

След като разгледахме броя на кварталите в града, може да съставим и относителна социална структура на населението. По традиция то се състои от две основни групи. Първата включва военни, религиозни и административни служители. Втората базисна група се състои от търговци и занаятчии, заети в секторите на градското производство и различните услуги. Това най-общо разделение е валидно и за жителите на Филибе, но ще се спрем подробно само на заетите в занаятчийските дюкяни. Може да се представи хипотезата, че за българските градове през периода този подбор е приблизително сходен. Разбира се, налични са регионални специфики, като производството на сол в Провадия, на рози и производните ѝ в Казанлък, ориз около Филибе и т.н.

В града през XVI–XVII век преобладаващата част от производителното население може схематично да се представи в следния вид:

- 1) Занимаващи се с обработката на платове;
- 2) С основно занятие обработката на кожени изделия;

---

²¹ Налично е и друго изписване – ‘джамаат’ (семаат). Авторът на тези редове възприема изписването на термина ‘джамаат’.

- 3) С продажбата и производството на хранителни продукти;
- 4) Свързани с производството изделия от метал;
- 5) Търговци (на вътрешния и външния пазар);
- 6) Колари;
- 7) Строители;
- 8) Занаяти, свързани с обществената и личната хигиена;
- 9) Други [Evren, B. 1999, s. 21].

Според регистъра от 1695 г. във Филибе има следните видове занаятчийски и упражняващи различни поминъци: 11 бръснари/berber, 6 колари/arabacı, 5 ковачи на подкови/nalband, 4 теляци/dellak, 1 теляк в женска баня/natır, 1 производител на изделия от плъст/keçeci, 2 събиращ сено/otlukçu, 1 производител или търговец на обувки /râbuççu (râpırcı), 1 ботушар/çizmesi, 1 майстор на налъми/nalıncı, 2 железари/demirci, 1 сапунджия/sabuncu, 1 майстор или търговец на килими (рогозки, черги)/hasırcı, 1 майстор на самари/semerci, 1 продавач на стари дрехи/eskici, 1 майстор или търговец на евтини обувки/haffaf, 1 човек, 1 шивач/terzi, 1 ханджия/hancı, 1 производител на коприна/gazzaz, 1 майстор на чибуци/çubukcu, 1 кафеджия/kahveci, 3 кожари/tabbar (debbar), 1 производител на въже/muytab, 1 майстор на налчета за обувки/nalçası, 2 бакалина/bakkal, 3 продавач на тютюн/duhancı, 1 производител на платове/ramukçu, 1 оризар/çeltikçi, 1 рудар/madenci, 1 тъкач (на ръчен стан)/çulha [Gökçe, T. 2007, s. 64].

В махалите са регистрирани 5-ма християнски духовници, заедно с 3 златаря/kuuyutcu, 2 колари/arabacı, 5 дюлгери, 1 terzi и 1 бояджия/boyacı.

С разширяването на пазара всеки от основните видове занаяти се подразделя на още клонове, тоест развива се спецификация на пазара, което личи от названията на част от професиите, които вече да се записват по няколко начина: başmakçı-rabuççu²², pazarcı-bazarı hace-tacir, eşekçi²³-hergeleci²⁴, hizmetçi²⁵, halayıkçı²⁶, derzi-habbâr, bevvar²⁷, karıçı²⁸ и т.н.

Най-голяма популярност добиват занаятите и техните производни в производството на кожа и обувки. Броят на работниците в кожаро-кожухарския сектор:

²² **Rabuççu** – човек изработващ чехли, пантофи [Турско-български речник..., с. 275].

²³ **Eşekçi** – човек, който обучава магарета за пренос на товар [Турско-български речник..., с. 133].

²⁴ **Hergeleci** – недресиран. Дресьор на магарета или коне [Турско-български речник..., с. 167].

²⁵ **Hizmetçi** – слуга, слугиня [Турско-български речник..., с. 226].

²⁶ **Halayıkçı** – прислуга, робиня [Турско-български речник..., с. 209].

²⁷ **Bevvar** – 2) карıçı – портиер, охрана; 2) портиер в училище [NND..., s. v. bevvar].

²⁸ **Karıçı** – портиер, охрана [NND..., s. v. bevvar].

през 1489 г. е тридесет и един, четиринадесет през 1520 г., двадесет и осем през 1568, двадесет и три през 1570, двадесет и осем през 1585 и тридесет и три през 1613 г.

Всичко това идва да покаже, че генезисът на Филибе през XVI–XVII век е прекрасен пример за османската градска инвазия, която променя изцяло облика на града, като сътворяват нови квартални общности. Процес, неминуемо вървящ ръка за ръка със строителството на административни и религиозни сгради, които да служат на имперската власт. Християнското население постепенно отстъпва своите позиции из вертикалното градско пространство. Както е известно в историята, хиатуси не съществуват. Освободените градски пространства веднага биват усвоявани от османците, които определят новия им облик. Филибе през XVII век е голям икономически център. В него са вложени сериозни имперски средства, не са за пренебрегване и учредените от местното население вакъфи.

Юбилейните сборници са пренаситени от библиографски справки и библиографски представяния – „жанрове“, крайно недостатъчни, за да се усети живият пулс на Човека, променил из основи мирогледа на поколения учени. Абсурдно е да се изтъкват приносите на проф. Мутафова като изследовател и преподавател, защото името ѝ отдавна е еталон за съвършенство в науката. Кое я отличава от другите изследователи? Щедростта да споделя откритията си – най-яркото доказателство за безграничната ѝ отдаденост на издирването, публикуването и превеждането на извори – с изключителен професионализъм... и любов.

Уважаема, проф. Мутафова,

Творческата ми немощ не позволява да поставя дори щрих върху личността Ви... Как се описва бушуващата емоция, която ме обзема, всеки път, когато заговорим за „нашия период“. Как се обвива в думи признателността заради безсънните ноци, които прекарахте пред надрасканите ми листове в „поправки и управки“. Нестихващият оптимизъм, обичта, вниманието, подкрепата.

Знам, че всички автори/приятели в този сборник имат място в автобиографията Ви. Дано и аз съм извоювала своето милиметрово кътче. А какво място заемате Вие? За да не замърся пространството с присъщото ми писателско буксуване, а и защото финесът, който излъчвате, не подлежи на какъвто и да е коментар, ще споделя само броя на изпратените имейли помежду ни – точно 600! А има още толкова да си кажем ... Честит юбилей, Учителю!

С обич: Десислава

Hocanın vurduğu yerde gül biter.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Архивни източници/извори

ВОА – İstanbul, TD 26.

Документи от турските архиви, III – Документи за българската история. Документи из турските архиви (1564–1908 г.). Подбор и превод Панчо Дорев. Том III, 1940, София, с. 11–12. [Dokumenti za balgarskata istoria. Dokumenti iz turskite arkhivi (1564–1908 g.). Podbor i prevod Pancho Dorev. Tom III, 1940, Sofia, s. 11–12.]

Еврейски извори за XVII в., II – Еврейски извори за обществено-икономическото развитие на Балканските земи през XVII век. Т. II. София: Издание на Българската академия на науките, 1960. [Evreyski izvori za obshtestveno-ikonomichestkoto razvitie na Balkanskite zemi prez VII vek. T. II. Sofia: Izdanie na Balgarskata akademija na naukite, 1960.]

Турски извори за историята на правото, II – Турски извори за историята на правото в българските земи. Т. II. София: Издателство на Българската академия на науките, 1971. [Turski izvori za istoriyata na pravoto v balgarskite zemi. T. II. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite, 1971.]

Публикации

Георгиева, Ц. 1983 – Цветана Георгиева. Ролята на българските социални институции в условията на османското владичество. – В: България 1300. Т. III, София, 1983. [Tsvetana Georgieva. Rolyata na balgarskite sotsialni institutsii v usloviyata na osmanskoto vladичество. – V: Balgaria 1300, T. III, Sofia, 1983.]

Грозданова, Е. 1972 – Елена Грозданова. За данъчната единица хане в демографските проучвания. – Исторически преглед, 1972, № 3, София, с. 83 [E. Grozdanova. Za danachnata edinita hane v demografските prouchvania. – Istoricheski pregled, 1972, № 3, Sofia, s. 83.]

Грозданова, Е. 2003 – Елена Грозданова. Градската квартална община – махалата. – В: История на българите (Късно Средновековие и Възраждане). Т. 2. София: Издателска къща „Труд“ 2003, с. 147–153. [Elena Grozdanova. Gradskata kvartalna obshtina – makhalata. – V: Istoria na balgarite (Kasno Srednovеkovie i Vazrazhdane). T. 2. Sofia: Izdatelska kashta “Trud”, 2003, s. 147–153.]

Димитров, С. 1987 – **Страшимир Димитров**. За приемствеността в развитието на балканските градове през XV–XVI в. – Балканистика, 2, 1987, с. 5–17. [Strashimir Dimitrov. Za priemstvenostta v razvitiето na balkanskite gradove prez XV–XVI v. – Balkanistika, 2, 1987, s. 5–17.]

Енциклопедия България, IV – Енциклопедия България. Т. 4 (М – О). Българска енциклопедия. София: Издателство на Българската академия на науките. 1984. [Entsiklopediya Balgaria. T. 4. (M – O). Balgarska entsiklopedia. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademija na naukite. 1984.]

Иванова, С. 1992 – Светлана Иванова. Градските териториални общности и организацията на култа на мюсюлмани и християни. – В: Турските завоевания и съдбата на балканските народи, отразени в исторически и литературни паметници от XIV–XVIII век. 1992. [Svetlana Ivanova. Gradskite teritorialni obshtnosti i organizatsiyata na kulta na myusyulmani i khristiyani. – V: Turskite zavoevania i sadbata na balkanskite narodi, otrazeni v istoricheski i literaturni pametnitsi ot XIV–XVIII vek. 1992.]

Иванова, С. 1993 – Светлана Иванова. Градовете в българските земи през XV в. – В: Българският петнадесети век. Сб. с доклади за българската обща и културна история

през XV в. София, 1993, 53–66. [Svetlana Ivanova. Gradovete v balgarskite zemi prez XV v. – V: Balgarskiyat petnadeseti vek. Sb. s dokladi za balgarskata obshta i kulturna istoria prez XV v. Sofia, 1993, 53–66.]

Кийл, М. 2005 – Махиел Кийл. Хора и селища в България през османския период. София: Amicitia Publishing House, 2005. [Mahiel Kiyil. Hora i selishta v Balgaria prez osmanskiya period. Sofia: Amicitia Publishing House. 2005.]

Китанов, В. 2005 – В. Китанов. За ролята на общините при формиране на българското отношение към османската власт през епохата на Възраждането. – В: Известия на Катедра „Българска история и археология“ и Катедра „Обща история“ – ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград, 2/2005г. <<https://www.mrrb.bg/static/media/ups/.../232e141e1a3a82e696a9cbbeafaa9726.doc>> [V. Kitanov. Za rolyata na obshtinite pri formirane na balgarskoto otnošenje kam osmanskata vlast prez epokhata na Vazrazhdaneto. – V: Izvestia na Katedra „Balgarska istoria i arheologia“ i Katedra „Obshta istoria“ – YUZU „Neofit Rilski“ – Blagoevgrad, 2/2005g. <<https://www.mrrb.bg/static/media/ups/.../232e141e1a3a82e696a9cbbeafaa9726.doc>>].

Косев, К. 2015 – Константин Косев. Българският възрожденски дух. София: Захарий Стоянов. [Konstantin Kosev. Balgarskiyat vazrozhdenski dukh. Sofia: Zakharii Stoyanov.]

Мутафова, К. 2003 – Красимира Мутафова. Традиция и приемственост в България и на Балканите през средните векове. – В: Изследвания и материали от международната научна конференция в чест на 60-годишнината на проф. дин Йордан Андреев. Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2003. [Krasimira Mutafova. Traditsia i priemstvenost v Balgaria i na Balkanite prez srednite vekove. – V: Izsledvania i materialy ot mezhdunarodnata nauchna konferentsia v chest na 60-godishninata na prof. din Jordan Andreev. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodii“, 2003.]

Табаков, С. 1986 – С. Табаков. Опит за история на град Сливен. София. [S. Tabakov. Opit za istoria na grad Sliven. Sofia.]

Харбова, М. 1991 – Маргарита Харбова. Градоустройство и архитектура по българските земи през XV–XVIII в. София. [Margarita Harbova. Gradoustroistvo i arkhitektura po balgarskite zemi prez XV–XVIII v. Sofia.]

Христов, Х. 1973 – Х. Христов. Българските общини през Възраждането. София. [H. Hristov. Balgarskite obshtini prez Vazrazhdaneto. Sofia.]

Цветкова, Б. 1958 – Бистра Цветкова. Извънредни данъци и държавни повинности в Българските земи под турска власт. София [Bistra Tsvetkova. Izvanredni danatsi i darzhavni povinnosti v Balgarskite zemi pod turska vlast. Sofia.]

Чолева-Димитрова, А. 2001 – А. Чолева-Димитрова. Имената на махалите в гр. София през XV–XVIII век. – В: Състояние и проблеми на българската ономастика. Велико Търново, 2001. [A. Choleva-Dimitrova. Imenata na makhalite v gr. Sofia prez XV–XVIII vek. – V: Sastoyanie i problemi na balgarskata onomastika. Veliko Tarnovo, 2001.]

Beydilli, K. 2000 – K. Beydill. İmam-Osmanlı Devlet'nde İmamlik. *DİA*, XXII, İstanbul, 2000.

Cerasi, M. 2001 – M. Cerasi. Osmanlı Kenti, (Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlıđı ve Mimarısı). İstanbul: İlke Yayınları.

Ergenç, Ö. 1996 – Ö. Ergenç. Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri. – İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler. V. 1, İstanbul: İlke Yayınları, 1996.

Evren, B. 1999 – B. Evren. Osmanlı Esnafı, İstanbul.

Faroqhi, S. 2004 – S. Faroqhi. Krizler ve Değişim 1590–1699. Osmanlı imparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600–1914, II. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Gökçe, T. 2007 – T. Gökçe. 1695 tarihli mufassal avâriz defterine göre Filibe kazâsında nüfus ve yerleşme düzeni. – Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXII, Sayı 2, 2007, 53–107.

Katıranacı, Ü. 2014 – Ü. Katıranacı. Osmanlı tarihi kaynaklarından avariz defterleri (Erken modern dönem osmanlı tarihinin kaynakları). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesi < https://www.academia.edu/7925908/Osmanli%C4%B1_Tarihi_Kaynaklar%C4%B1ndan_Avar%C4%B1z_Defterleri?auto=download >

Kuban, D. 1994 – D. Kuban. Mahalleler: Osmanlı Dönemi. – Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, V. İstanbul, 1994.

Mehmet, Ö. 2010 – Ö. Mehmet. Tahrir. – Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 39. İstanbul, 2010.

Memişoğlu, H. 1994 – H. Memişoğlu. Bulgaristan'da kültür ve sanat eserleri. <<http://aci-kerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/384/Memi%20o%20lu.pdf?sequence=1>>

Kaya, M., Başol, S. 2017 – M. Kaya, S. Başol. Osmanlı Bursa'sında Ermeni Kökçü Esnafı Hirfet Vakf. – Vakıflar Dergisi, 47, 2017, s. 25–44. <<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/326108>>

Nes-i cedid... – Nes-i cedid. – LUGGAT. Osmanlıca Türkçe Sözlük. <<https://www.luggat.com>> <<https://www.luggat.com/nes-i-%20cedid/1/1>>

Ortaylı, İ. 2001 – İ. Ortaylı. Osmanlı Toplumunda Aile. İstanbul: Pan Yayıncılık, 2001.

Oruç, H., Orbay, K. 2014 – H. Oruç, K. Orbay. Filibe'de Şehabeddin Paşa Vakfı 1632–1641 (h.1041–1051). – Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 0 (18), s. 19–57. <<http://dergipark.gov.tr/iugaad/issue/1179/13897>>

Tuğrul, M., Bulut, M. 2017 – M. Tuğrul, M. Bulut. Bir mikrofinans modeli olarak osmanlı para vakıflarının karşılaştırmalı analizi: Edirne, Filibe, Selanik, Tekirdağ ve Üsküp para vakıf ları. – Adam akademi/Adam academy. Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences. Cilt 7 Sayı 2, Volume: 7, Issue: 2. <<http://dergipark.gov.tr/uploads/issuefiles/10df/3892/9d3a/5a6c85c78b534.pdf>>

Речници

Андреев, С. 2013 – Стефан Андреев. Речник на селищните имена и названия на административно-териториални единици в българските земи през XV – началото на XX век. София. [Stefan Andreev. Rechnik na selishtnite imena i nazvania na administrativno-teritorialni edinitsi v balgarskite zemi prez XV – nachaloto na XX vek. Sofia.]

Турско-български речник... 2007 – Турско-български речник. София: РИВА. [Tursko-balgarski rechnik. Sofia: RIVA].

Bezmez, S., et al. 1880 – Bezmez, S. et al. Redhouse's Turkish dictionary. In Two Parts, London.

NND... – NND. Nedir ne demek <<http://www.nedirnedemek.com/>>

Redhouse, J. W. 1856 – English and Turkish Dictionary. Part the First. London.

Съкращения

ВОА – Başbakanlık Osmanlı Arşivi